

Qimḥi's Classification of the Hebrew Vowels /

עיון מחדש בשיטת חלוקת התנועות של הקמחיים

Author(s): אילן אלדר and Ilan Eldar

Source:

Lěšonenu: A Journal for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects /

לשוננו: כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

Vol. No. pp. 69-76, (כסלו התשע"א)

Published by: Academy of the Hebrew Language

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/24328245>

Accessed: 18-02-2020 21:50 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Academy of the Hebrew Language is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Lěšonenu: A Journal for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects /* לשוננו: כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה.

JSTOR

<https://www.jstor.org>

עיון מחודש בשיטת חלוקת התנועות של הקמחיים

בכרך ע של "לשוננו" התפרסם מאמר מעניין על שמות התנועות, מספרן וסיווגן על פי מדקדקי ימי הביניים.¹ במאמר זה, פרי עטו של המלומד הספרדי אנחל סאנץ'-באדיליוס, נידונה בין השאר בקצרה רבה שאלת חלוקת התנועות לגדולות ולקטנות, שאלה שחידשו ופיתחו המדקדקים בני משפחת קמחי, שהיגרה מספרד לפרובנס באמצע המאה השתים-עשרה.

לדעתו של באדיליוס, התאוריה החדשה של הקמחיים גרסה שיש בעברית עשר תנועות: חמש גדולות וחמש קטנות, ושההבדל בין תנועה גדולה לתנועה קטנה אינו אלא ניגוד פונטי שבין תנועה ארוכה לקצרה.² ועוד הוא מציין במאמרו³ כי הקמחיים שילבו בשיטת החלוקה שלהם את המושג "נח נעלם" של המדקדק האנדלוסי הנודע ר' יהודה חיוג', אך לדאבון, הוא אינו מבהיר כל עיקר את אופן השילוב ואת תוצאותיו לגבי תפיסתם הכמותית.

במאמר שלפנינו אני מבקש לבחון מקרוב את שיטת חלוקת התנועות לגדולות ולקטנות כפי שנתנסחה בידי ר' יוסף קמחי (להלן: רי"ק), אבי המשפחה ומייסד השיטה, ולעסוק בזיהוי המקובל בין תנועה גדולה לתנועה ארוכה ובין תנועה קטנה לתנועה קצרה.⁴

ר' יוסף קמחי נולד בספרד המוסלמית בשנת 1111 לכל המוקדם; לאחר פלישת המואחדין בשנת 1148 נמלט מארץ מולדתו ומצא מקלט עם משפחתו בפרובנס.⁵ שם, בעיר נרבונה, חיבר את ספר הדקדוק שלו הנקרא ספר זיכרון (ראה להלן) ואת החיבור הדקדוקי ספר הגלוי. שני החיבורים האלה נכתבו, ככל הנראה, בהשפעת ר'

1. א' סאנץ'-באדיליוס, "על התנועות בעברית על פי מדקדקים אחדים מימי הביניים", לשוננו ע (תשס"ח), עמ' 361–373.
2. שם, עמ' 367–369.
3. שם, עמ' 368.
4. דנתי לראשונה בנושא זה בהרצאתי "אורך של תנועות והחלוקה המסורתית של התנועות העבריות לגדולות ולקטנות" בכנס איגוד הפרופסורים לעברית בארצות-הברית (NAPF), ניו-יורק 2001.
5. לקביעת התאריכים הביוגרפיים של רי"ק ראה מ' וילנסקי, מחקרים בלשון ובספרות, ירושלים תשל"ח, עמ' 104–105 (נספח), 108 הערה 5.

אברהם אבן עזרא, שהגיע לפרובנס מאיטליה בשנת 1148.⁶ רי"ק נפטר, כמשוער, בשנת 1170.

אף שרי"ק הוא חניך מובהק של התרבות היהודית האנדלוסית (שבהשפעת התרבות והלשון הערבית) המביא לתחום הנוצרי של אירופה את בשורת הדקדוק העברי נוסח ספרד, בולט בספר הדקדוק שלו⁷ חידוש עקרוני, שהביא לתמורה מעמיקה בתיאור הדקדוקי ופתח פתח לתפיסה חדשה בת מאות שנים, שזכתה למקום מכובד משלה בתולדות תורת הלשון העברית ובהוראתה. שופרה העיקרי של תפיסה זו היה ר' דוד קמחי (להלן: רד"ק),⁸ בנו הצעיר של רי"ק. החידוש הדקדוקי הזה הוא החלוקה של התנועות לגדולות ולקטנות.⁹ החלוקה לשתי קבוצות, שעיקריה מוצעים בפרק "עשר התנועות" (ס' זיכרון, עמ' 17–19), מבוססת מצד ההגייה על מנהג הקריאה המסורתית של הספרדים, המבחין חמש איכויות תנועתיים (o, i, e, u, a), ובנויה לתוך הכתיב המקראי (המלא בחלקו) והניקוד הטברני, המשקף – כידוע – מערכת בת שבע תנועות שבה קיימת ועומדת הבחנה של איכות בין קמץ לפתח מכאן ובין צירי לסגול מכאן. כביכול הפונולוגיה המשתקפת מבעד לאמות הקריאה של הכתיב המקראי והפונולוגיה שהניקוד הטברני מייצגת¹⁰ וחומש התנועות של המבטא הספרדי – מקשה אחת הם.

כידוע, מקובל לזהות בפשיטות תנועה "גדולה" עם תנועה ארוכה ותנועה "קטנה" עם תנועה קצרה ולהניח שבמושגים האלה התנתק רי"ק מהמינוח הכמותי של יהודה

6. ראה W. Bacher, *Die hebräische Sprachwissenschaft*, Trier 1892, p. 72; לדעת ש' אפנשטיין (עיון וחקר, ירושלים תשל"ו, עמ' 139), ראב"ע פגש את רי"ק בנרבונה רק בשנת 1160, ושני המלומדים למדו תורה זה מפי זה. נגד הדעה בדבר התוועדותם של ראב"ע ורי"ק בנרבונה והיחסים האישיים ביניהם ראה א' ליפשיץ, פרקי עיון במשנת רבי אברהם אבן עזרא, ירושלים תשמ"א, עמ' ב. על היכרותו של רי"ק את משנתו של ראב"ע ראה שם, עמ' ז–יד.
7. ספר זכרון לרבי יוסף ברבי יצחק בן קמחי, מהדורת בכר, ברלין תרמ"ח (להלן: ס' זיכרון). על ההוספות לחיבור המקורי ראה הקדמת המהדיר, עמ' xi–vii.
8. ראה ז' חומסקי, "תרומת המדקדקים בימי הביניים לחקר הלשון העברית", פרקים ד (תשכ"ו), עמ' 88.
9. ראה א' גייגר, קבוצת מאמרים, בעריכת ש"א פוננסקי, ורשה תר"ע, עמ' 188.
10. בעברית הקדומה היו קיימים ניגודי אורך בתנועות, כלומר הייתה הבחנה פונולוגית בין תנועות ארוכות לקצרות. חלק מן התנועות הארוכות היו ארוכות מיסודן, וחלקן התפתחו כתוצאה ממיזוג רצפים של שתי תנועות זהות אחרי היאלמותו של עיצור או"י שהפריד ביניהן. בשלב הקדם-טברני ההבחנה הכמותית בין a קצרה לארוכה ובין e קצרה לארוכה התגלגלה להבחנה איכותית: בין שני מיני a (פתח–קמץ) מכאן ובין שני מיני e (סגול–צירי) מכאן. כאשר אורך התנועות בעברית חדל להיות בעל ערך פונולוגי, הוא החל להיות תלוי בהטעמת המילה (ובמבנה ההברה); מכאן ואילך התארכו התנועות מכוח ההטעמה. במקום ההבחנות הכמותיות ההבחנות האיכותיות שנוצרו הן שקיבלו מעמד פונמי.

חיוג' בעל ספר אותיות הנוח והמשך (במקור הערבי: כתאב חרוף אלמד ואללין),¹¹ העוסק בפעלים העלולים לגזרותיהם.¹² אלא שזיהוי זה אינו מכון לגמרי ואינו מדויק כל צורכו, מלבד מה שהוא מביא לידי סתירה פנימית בדברי ר"ק עצמו. נעיין תחילה בדברי ר"ק כהיצעם בפרק על עשר התנועות (ס' זיכרון, עמ' 17–18):

תדע כי הם חמש גדולות וחמש קטנות. א' תנועה גדולה והיא תקרא קמץ גדול. א' תנועה קטנה היא והיא תקרא פתח גדול. א' תנועה גדולה ושמה צירי. א' תנועה קטנה ושמה סגול והיא פתח קטן. או תנועה גדולה נקודה אחת מלמעלה ושמה חולם. א' תנועה קטנה ושמה חטף קמץ [כלומר "קמץ קטן"]. או תנועה גדולה והיא שורק בו"ו. א' תנועה קטנה והיא שורק בלא ו"ו ושמה קיבוץ שפתים. א' תנועה גדולה נקודה אחת תחת האות ושמה חירק ביו"ד. א' תנועה קטנה חירק בלא יו"ד. אלה עשר תנועות אחת גדולה ואחת קטנה משמשת לה: קמץ חברתה פתח, צרי חברתה סגול, חולם חברתה חטף קמץ, שורק בו"ו חברתה שורק בלא ו"ו והוא הנקרא קיבוץ שפתים, חירק ביו"ד חברתה חירק בלא יו"ד. עתה אבאר לך דרך קריאתם. הגדולות יש להם עיכוב ואיחור בכל קריאתם חוץ אם טעם התיבה סמוך לה כמו שִׁמֵר הטעם במ"ם לא תאריך קמצות השי"ן, שִׁמֵרָה כמו כן, וְשִׁמֵרָה מלרע, הטעם בתו"ו תאריך קמצות השי"ן. צרי כמו וְכִרְף הטעם ברי"ש לא תאריך בבי"ת, בִּרְכָה כמוהו, וְכִרְכָה שהטעם בתי"ו, תאריך הצרי שבבי"ת מתג. חולם אוֹמֵר שוֹמֵר שטעם סמוך לה, לא תאריך החולם, אך אוֹמְרִים שוֹמְרִים הטעם ברי"ש תאריך החולם. שורק בו"ו קוֹמָה שוֹכָה הטעם למטה במ"ם ובבי"ת לא תאריך השורק. טוֹבָה שוֹבָה הטעם בכ"ף על כן תאריך השורק. חירק ביו"ד שִׁיָּה חִיָּה הטעם קרוב לא תאריך החירק, שִׁיָּתִי חִיָּתִי תאריך החירק כי הטעם רחוק. וכל זמן שתהיינה חמש גדולות אלה על שבא [=שווא] לעולם תאריכם כמו שִׁמְרוּ והדומים לו, יִשְׁבוּ וחבריו, שוֹמְרִים ורעיו, סִסְרָא ואחיו פִּינְחָס, שִׁירָף. והתנועות הקטנות לעולם תמהר בקריאתם זולתי אם תהיין על אותיות אחה"ע אז תאריך התנועות הקטנות שעליהם

11. על התפיסה הכמותית של חיוג' ועל המינוח הכרוך בה ראה א' בנדויד (פאירשטיין), "מניין החלוקה לתנועות גדולות וקטנות?", לשוננו כב (תשי"ח), עמ' 22–23; ג' גולדנברג, "על השוכן החלק והשורש העברי", לשוננו מד (תש"ס), עמ' 288–289; ר"ש שטיינר, "משך התנועות בעברית: תיאורים ותאוריות מהירונימוס עד ריה"ל לאור הפולמוס הדתי", מחקרים בלשון ח (ספר זיכרון לדוד טנא; תשס"א), עמ' 213–218.

12. חיוג' קרא לפעלים שחסרה בהם אות שורש שהיא אחת מאותיות או"י בשם הערבי "אלאפעאל אלמעטלה"; בעקבות חיוג' קרא ר"ק לפעלים הנחים ששורשם חסר אחת מן "אותיות הנוח", כלומר אהו"י (נחי הפ"א, נחי העי"ן, נחי הלמ"ד), בשם "מחולים" (ס' זיכרון, עמ' 30). ראה גולדנברג, שם, עמ' 282–283.

למען הרחיב גבולם, כמו יַעֲשֶׂה יְהוָה יִהְיוּ יָאֲרֹב יְהִרְם הַיּוֹדִין הם תנועות קטנות ואתה מעמידן בעבור אות אחת"ע, וכן מִהֲרֹו ועלו אל אבי, שְׁאָלוּ את שלום ירושלם, המ"ם והשי"ן פתוחות כי הם צווי מבנין קל, ואת ברוך בן נריה שְׁאָלוּ, קמץ והוא עבר. וכן וְשִׁחֲטוּ הפסח, צווי והוא פתח, וְשִׁחֲטוּ אתו כל קהל עדת ישראל, קמץ והוא עבר, והו"ו השבאית תשבינו עתיד. אך אם תהיין אלה חמש תנועות קטנות על אותיות אחת"ע והאות בשבא לבדה לא תאריכנה כמו לא תַחְמוֹד, לא תַחְמוֹל.

העיון בפרק הזה בהקשרו אל תורת הפועל (המוצעת בהמשכו) יוצא ללמד שהמושג "תנועה גדולה" מכונן לתנועה המושכת אחריה אחת מן אותיות המֶשֶׁךְ / אותיות הנוֹחַ, בין שהיא נכתבת ובין שהיא נסתרת ונעלמת הן במבטא והן בכתב. שלוש האותיות או"י הן "אותיות המשך" – "כי תבואנה להימשך עם התנועות כמו א' צִנָּאר, י' שְׁרִיד ופִלִיט, ו' שוֹמֵר" (ס' זיכרון, עמ' 31). אותיות אלה (ונוספת להן בסופי מילים האות ה"א) נקראות גם "אותיות הנוח", "כי ינוחו וייסתרו בראש ובאמצע ובסוף" (שם, שם). ואילו המושג "תנועה קטנה" מציין, לשיטת רי"ק, תנועה "שאינה מביאה נח" (שם, עמ' 56), כלומר תנועה שאינה מביאה אחת מאותיות או"י.

החלוקה של חמש האיותיות התנועתיות המקומות במבטא הספרדי (u, a, o, i, e) לתנועות גדולות וקטנות מיוסדת אפוא על מציאותה (בפועל או בכוח) או על היעדרה של אות משך/נוח אחרי כל אחת מחמש התנועות; אשר על כן תנועה קטנה נכתבת תמיד חסר, ואילו תנועה גדולה תכתב עתים מלא ועתים חסר, אבל גם בהיכתבה חסר הריהי כוללת בתוכה את אות המשך. הווה אומר, תנועת a המושכת את משך היא התנועה שסימנה קמץ, והיא נחשבת תנועה גדולה; כנגדה תנועת a שאינה מביאה את משך (אלא "נח נראה" במינוחו של חיוג) היא התנועה שסימנה פתח, והיא תנועה קטנה. וכן בשאר האיותיות התנועתיות: בתנועת e (צירי לעומת סגול), בתנועת o (חולם לעומת קמץ "קטן"/"חטוף"), בתנועת u (שורוק מלא לעומת שורוק חסר, הנקרא קיבוץ) ובתנועת i (חיריק מלא לעומת חסר).

דברי קמחי מלמדים אפוא שכל אחת מחמש התנועות במבטא הספרדי של העברית עשויה להתממש, מבחינה כמותית, הן כתנועה ארוכה הן כתנועה קצרה. נוסף לכך מלמד קמחי שמימושה הכמותיים של תנועה מסוימת מותנים בזיקתה אל הטעם הראשי או המשני: תנועה גדולה נהגית באריכות כשיש עמה טעם, אך אינה נשמרת באריכותה ומוכרחה להתקצר בהיותה סמוכה לטעם;¹³ ואילו תנועה קטנה היא קצרה בהיותה בלתי מוטעמת, אך עשויה להתארך בבואה עם טעם כפיצוי על

13. לדעת שטיינר (לעיל הערה 11), עמ' 224, דברי רי"ק על הימנעות ההארכה של תנועה גדולה בסמוך לפני הברה מוטעמת מלמדים שהכיר את החוק הפונולוגי "המקצר אחת מהתנועות ברצף של שתי תנועות ארוכות, כגון דָּבָר"; את ההגבל הפונרטיקטי הזה לא הכיר חיוג.

חסרון אות שורש, כגון הסגול של תָּשִׁי (דב' לב, יח) והחיריק של יָכֵן (ס' זיכרון, עמ' 56), או מחמת היותה לפני אות אהח"ע חטופה, כגון יַעֲשֶׂה, יֵאָרֵב, יִחָרֵם (שם, עמ' 18–17).

בשיטת רי"ק אין אפוא תנועות הנחשבות תנועות קטנות או גדולות לעולם.¹⁴ מכאן, בדרך משל, שחיריק מושך יו"ד, שהוא תנועה גדולה, איננו תנועה ארוכה במוחלט. לפי שיטתו, "חיריק מלא" בהיותו מוטעם, כגון שהוא בא מרוחק מן ההטעמה הראשית אך הוא עצמו מוטעם בטעם משני או במתג, הריהו ממומש כחיריק ארוך, כמו שִׁירְתִּי וְחִידְתִּי; אבל בהיותו סמוך להטעמה הריהו הגוי כתנועת חיריק קצרה, כגון שִׁירָה וְחִידָה. חיריק חסר, שהוא תנועה קטנה, מימושו היסודי הוא קצר, אבל בהיותו מוטעם מכוחה של הטעמה ראשית (יָכֵן וכיו"ב) דינו להאריך. וכמוהו הצירי: כתנועה גדולה יש לו "עיכוב ואיחור" בקריאה, היינו הוא מתממש כתנועה ארוכה; כך למשל כשהוא מתוג בהיותו מרוחק מן הטעם הראשי (וּבְרָכָה – צורת העבר המהופך המלרעית). אבל בהיותו סמוך להטעמה (וכשהוא עצמו אינו תמוך במתג או בטעם משני) דינו כדין תנועה קצרה (בְּרָכָה).

תפיסתו הכמותית של רי"ק שונה מזו המיוצגת בהגדרותיו ובמונחיו של חיוג'. אמנם גם לפי השקפתו של רי"ק הטעמה ואורך נחשבים לדבר אחד (ותנועה מוטעמת ותנועה ארוכה הריהן אפוא בגדר "משך") וההטעמה יכולה להאריך כל תנועה; אולם שלא כמו חיוג', הרואה באותיות המשך או"י (כתובות או נעלמות במבטא ובכתיב) ציון לאורך התנועה, בין אורך שיש עמו הטעמה ובין אורך שאינו מוטעם,¹⁵ הרי אצל רי"ק אין זיקה הכרחית בין אות המשך לבין אורך התנועה. יכול שתהיה אות משך, כגון אל"ף נעלמת שבצורת שְׁמֵר ("בין הש' והמ' נח כמו אלף ואם היתה נכתבת א' המשך היה שְׁאֵמֵר" [ס' זיכרון, עמ' 31 למטה]), אבל אין היא מושכת את תנועת הקמץ לעשותה ארוכה ("שְׁמֵר הטעם במ"ם לא תאריך קמצות השי"ן" [שם, עמ' 17]).

על כורחך אתה אומר שלשיטת רי"ק אות משך היא לעצמה אינה גורמת לאריכות התנועה. אותיות המשך אינן באות אלא "להמשך עם התנועות" (ס' זיכרון, עמ' 31), להימשך ולא בהכרח למשוך ולהאריך. תנועה גדולה היא אפוא הרכב של תנועה (כל אחת מחומש התנועות של המבטא הספרדי) + אות משך (כתובה או בלתי כתובה אבל ראויה להיכתב) המצורפת אליה או הנמשכת ממנה, שאינה מתבטאת באורך הנוסף לתנועה.

14. ראה בנודיד (לעיל הערה 11), עמ' 125–126.

15. כמו מילת זָהָב, שנמצאים בה שני "שוכנים נחים" (או "נחים נעלמים"), האחד מתמצע בין האות הראשונה לשנייה והאחר נמשך אחר הקמץ (המוטעם) השני (ספר הניקוד, הקדמה [שלושה ספרי דקדוק [...] אשר חיברם [...] ר' יהודה הנקרא חיוג' ותרגמם ללשון הקדש ר' משה הכהן המכונה בן ג'קטילה, מהדורת נוט, לונדון וברלין תר"ל, עמ' 121–122]).

רי"ק הרחיב את תכולת המושג "תנועה גדולה" מעבר לסתם "אות משך" (כגון אל"ף של צֶאֱרָא, יו"ד של שָׁרִיד, וי"ו של שוֹמֵר) וכלל בו, בהסתמך על תורת השורשים העלולים של חיוג,¹⁶ תנועה שבא אחריה נח נעלם (=סאכן לין) תמורת אות או"י שורשית הנחסרת מן ההגייה ומן הכתיב. וכך לפי שיטתו הדקדוקית, הצייר בצורה יִשְׁבוּ, שהוא תמורת פ"א הפועל יו"ד החסרה (ס' זיכרון, עמ' 43), והצייר בצורה וְאַחַר (בר' לב, ה), שהוא תמורת פ"א הפועל אל"ף החסרה (שם, עמ' 4–5) – הם בבחינת תנועה גדולה.

הסגול, לעומת זאת, "אינו מביא נח" (ס' זיכרון, עמ' 56) כפיצוי על חסרון אות שורש, ולפיכך הריהו תנועה קטנה. אבל כאמור, תנועה קטנה או גדולה היא תנועת אנקספ: קטנה היא גם ארוכה, בהיותה מוטעמת; גדולה היא גם קצרה, בהיותה בלתי מוטעמת.

כמתברר, רי"ק לא נתכוון מעולם להורות דרך כיצד יש לנקד על יסוד חלוקת התנועות לגדולות ולקטנות. בהניחו שבניקוד הטברני התנועות נקבעות לפי תורת התנועות הגדולות והקטנות, גילה לבעלי מבטא ספרדי שחמש האיכויות שבפיהם פעמים מידתן ארוכה ופעמים מידתן קצרה; ואשר על כן לא בא אלא לסכם את כללי ההבחנה הכמותית ששלטו כבר הלכה למעשה במבטא הספרדי הממשי, מתוך שהוא מתנתק מהמינוח הכמותי המסורבל של חיוג.

הואיל ובמבטא הספרדי אין תנועה שהיא קצרה לעולם או שהיא ארוכה לעולם, אלא יש פתח שהוא קצר ויש פתח שהוא ארוך, יש קמץ שהוא ארוך ויש קמץ שהוא קצר וכיו"ב, ברור כי תורת הניקוד¹⁷ כהיצעה ברבים מספרי הלימוד המאוחרים –

16. על תורת השורש השלשי במה שנוגע לפעלים העלולים והכפולים לפי משנת חיוג, ראה D. Téné, "Linguistic Literature, Hebrew", *Encyclopedia Judaica*, 16, Jerusalem 1971, cols. 1369–1370; R. J. Kaplan, *A Critical Study of the Philological Methods of Jehuda Ben David (Hayyuj)*, Ph.D. dissertation, New York University, 1992, pp. 278–380; נ' בסל, תורתו הדקדוקית של רבי יהודה חיוג, עבודת דוקטור, אוניברסיטת ברא"ל, א, רמת-גן תשנ"ב, עמ' 113–263.

17. הניקוד הוא אחד ההיבטים של ייצוגה הגרפי של העברית; סימני הניקוד (לא כולל הדגש הקל והחזק, המפיק, סימן הרפה ונקודת ההבחן לשי"ן) הם הסימנים הנוספים בגופו של הטקסט כדי לציין את הווקליזציה של המילים. תורת הניקוד עניינה בהוראת כללי היסוד של הניקוד העברי, בעיקר של הניקוד המבוסס על דקדוק המקרא, ובקביעת כללי תפוצתם של סימני הניקוד. תורת הניקוד (ותורת השווא הכרוכה בה) תלויה בתורת התנועות, בכללי מבנה ההברה ובחוקי ההטעמה. תורת הניקוד הייתה לה הצדקה – ולכן גם נוצרה – במציאות שבה מערכת ההגייה לא הייתה הולמת את שיטת ההגייה המשתקפת בניקוד הטברני של המקרא, הוא הניקוד המסורתי שנתקבל בכל תפוצות ישראל כניקוד המוסכם והמחייב. המדקדקים שהמציאו את תורת הניקוד (ובעצם את תורות הניקוד) לא ביקשו אלא לקשר את כללי הניקוד של שיטת טבריה אל מציאות ההגייה של מקומותיהם ושל זמנם ואל השימוש "החי" בעברית, הווה אומר אל קריאת הטקסטים המקודשים (מקצת ענייני הניקוד הם חלק בלתי נפרד מתורת הנטייה ולא מתורת הניקוד).

המייחסת קטנות מוחלטת (כלומר התנועות הקטנות קצרות הן תמיד ובלא תנאי) או גדולות מוחלטת לחמש תנועות – מנוגדת לכוונתו המקורית של מייסד החלוקה, היינו רי"ק. וממילא גם אין בכוחה להסביר את התפלגות סימני הניקוד בשיטה הטברנית, המשקפת שבע תנועות הנבדלות זו מזו באיכותן אך אינה מבחינה בהפרשי אורך בתנועות בין לבין עצמן. לפי שיטת רי"ק, העוסקת בהפרשי אורך בכל אחת מחמש האיכויות התנועתיות של המבטא הספרדי, אין דרך לקביעת כללים מוחלטים ובלעדיים מתי צריך לנקד בפתח ומתי בקמץ וכדומה.

אף זאת: דר-משמעותם של המונח "תנועה גדולה", המציין הפרשי כמות של אותה תנועה, ושל המונח "תנועה קטנה", המציין תנועה קצרה אבל גם, לעתים, תנועה ארוכה – הייתה לרועץ לתורת התנועות של רי"ק, שנסתבכה והלכה בגלגוליה השונים.¹⁸

מקובל להניח שהחלוקה לחמש תנועות גדולות (ארוכות) לעומת חמש תנועות קטנות (קצרות), הדומה לחלוקה הנוהגת בכתביהם של מדקדיקי לטינית ידועים בימי הביניים, נשאלה בידי רי"ק מן הדקדוק הלטיני (שאותו הוא מזכיר בס' זיכרון).¹⁹ עם זאת יש גם מי שכופר באפשרות שחידושו של רי"ק כרוך בהשפעה לטינית.²⁰ חידושו של רי"ק התפשט והתבסס בעולם היהודי על ידי בנו ר' דוד קמחי, שאף הרחיב ופיתח את תורת התנועות של אביו.²¹ ארבע תוספות עיקריות הוסיף לה רד"ק, ואלה הן:

א. על הדוגמאות באות חטופה כגון *יַעֲשֶׂה*, *יֵאָרֵב*, שבהן, לפי רי"ק, התנועה הקטנה (פתח או סגול) נהגית כארוכה, מוסיף רד"ק צורות מסוג אחר: "ופעמים תאריך ותרחיב קריאת הפתח גם בלא אות גרונית בהיות המלה מלעיל אבל השו"א שבצדו יהיה נח גם כן כמו *זְכַרְתִּי*, *שְׁמַרְתִּי*, *זָכַרְנִי*, *שְׁמַרְנִי*, שִׁבְתִּי וראה (קהלת ט') [...] וזולתם".²²

ב. לפעמים מאריכים את התנועה הקטנה גם שלא לפני גרונית, כגון *רְטַפֵּשׁ* בשרו

18. לסיכום קצר של תורת התנועות של רי"ק ראה טנא (לעיל הערה 16), טור 1372.

19. ראה למשל W. Bacher, "Grammar, Hebrew", *The Jewish Encyclopedia*, 6, New York and London 1904, p. 71.

20. ראה ס' אסלנוב, "בין המדקדקים הלטיניים (דונטוס ופריסקיאנוס) לבין רד"ק, האפו"די ודי בלמש לעניין הריון הפונטי", מחקרים בלשון ח (ספר זיכרון לדוד טנא; תשס"א), עמ' 306; ועיין עוד שם, עמ' 315. לדעתי, הדברים שמצטט אסלנוב מדונטוס ("התנועות הלטיניות כולן יכולות להיארך או להיקצר") ומפריסקיאנוס, שמהם משתמע במפורש שהמדקדקים הללו מדברים על חמש תנועות בלבד שכל אחת מהן לעתים ארוכה (או מוארכת) ולעתים קצרה (או מקוצרת), דווקא דברים אלה מחזקים את ההנחה בדבר השפעה של הדקדוק הלטיני על שיטת חלוקת התנועות של רי"ק, על פי הפירוש המוצע לה כאן.

21. ראה ז' חומסקי, הלשון העברית בדרכי התפתחותה, ירושלים 1967, עמ' 178.

22. ספר מכלול לר' דוד קמחי, מהדורת ריטנברג, ליק 1872, קלו ע"א.

מנער" (איוב לג, כה), שהוארך בה הקיבוץ לפני חטף-פתח שבאות טי"ת, וכגון "ונקף סבכי היער" (יש' י, לד), "בשקתות המים" (בר' ל, לח) ועוד, שיש להאריך בהן את החיריק בשל הגעיה הבאה עמו.²³

ג. יש הכרח להניע את השווא הבא אחרי תנועה גדולה שמאריכים בה ולהניח את השווא שלאחר תנועה קטנה: "ובראותך תנועה גדולה ובצדה שו"א תרחיב קריאת התנועה ותניע השו"א כמו זכרו, שמרו, ירדו, ידעו, אומרים, שומרים, סיסרא, פינחס, שובך, טובך אבל החמש הקטנות תחטף קריאתם והשו"א שבצידיהם נח כמו אברהם, שרכיט, צמרי, גפני".²⁴

ד. חמש התנועות הגדולות הן בגדר "אמות", וחמש התנועות הקטנות העומדות כנגדן אינן אלא "בנות";²⁵ נראה לי להניח כי במונחים אֵם ובת כיוון רד"ק לעיקרי ולמשני, היינו לציון קדימות לוגית בלבד של התנועות הגדולות.²⁶

23. שם.

24. שם, קלו ע"ב. ועיי' חומסקי (לעיל הערה 21), עמ' 178–179; בנודיד (לעיל הערה 11).

עמ' 32.

25. שם, ע"א.

26. לדעת אסלנוב (לעיל הערה 20), עמ' 305, 307, המונחים "אמות" ו"בנות" מציינים לקדימות גזירתית: גזירה של התנועה הקטנה, בעלת המעמד המשני, מן התנועה הגדולה, הנחשבת כתנועה ראשונית.